

נתן אופיר (אופנבר))

התכלת הלכה, צבע ומדיטציה

זיהוי התכלת המקראית והפקתה מחדש יצרו הזדמנות להחיות מצווה שאבדה במשך יותר מאלף ושלוש מאות שנה. בעשור האחרון הולכים ומתרבים הטוענים כי זיהו את התכלת המקראית וחובה לקושרה בציצית. במאמר זה בירור יסודי ומקיף בנושאים החלכתיים, הפרשניים וההיסטוריים בזיהוי התכלת. בחלק הראשון של המאמר סקירה של השיבות של התכלת המקראית, הזיהוי והשחזור המודרני והגדרת צבעה המדויק. בחלק השני נדונה האפשרות שנעשה שימוש בתכלת למדיטציה רוחנית של רוגע ושלווה. בנספח מובאת סקירה הלכתית מעודכנת של הדיון על זיהוי התכלת והאפשרות לשחזרה.

בתעשיית התכלת בחוף הים הצפוני של ארץ ישראל בנחלת זבולון ידעו להפיק גוון מדויק, אך במקרא ובתלמוד שימש השם "תכלת" כתיאור כולל לגווני הכחול כצבע המנוגד לאדום והקרוב לירוק. צבע התכלת המקראי מוזהה כצבע יסוד של כחול עם גוון הקרוב לאינדיגו ולכחול של השמים הבהירים. החידוש במאמר הוא ההסבר כיצד גווי הכחול בתדירות הגבוהה של 620-710 THz מסייעים ליצור רוגע, שלווה ורוחניות. נבדקת אפשרות להיעזר בפסיכולוגיה של הצבעים ובכרומו-תרפיה (תרפיה של צבעים) כדי לבאר את השפעת התכלת.

החידוש בחלק השני של המאמר מבוסס על דרשת התנא **רבי מאיר** המדמה את התכלת לים, לרקיע, לאבן ספיר ולכסא הכבוד. הרב אריה קפלן זיהה כאן שיטת מדיטציה ויזואלית בה השתמשו "יורדי המרכבה". במאמר ניתוח של תזה זו וניסיון להבין את הסגולות המיוחסות לגוני הכחול ליצירת **רוגע ורוחניות**. כיצד פועלת ההתבוננות בתכלת ובכחול הים והשמים למשוך את התודעה לתפיסה שמימית רוחנית? בתורת הסוד אצל פרשנים כרמב"ן המסתמך על "ספר הבהיר", התבוננות בתכלת יוצרת חיבור לספירת מלכות שהיא "ים החכמה" ו"מקור הכל". גם לפי פשט התורה, פתיל התכלת הוא אמצעי ויזואלי להיזכר במצוות ה'. שחזור התכלת המקראית מהווה אפוא הזדמנות להוסיף נדבך מדיטטיבי עתיק של כוונה במצווה מהתורה.

חלק א: ערך התכלת, צבעה ושחזור

א. מבוא: מדיטציה על התכלת

מביטים בציצית, מנשקים את החוטים ומזכירים את התכלת. האם בכך מקיימים את מצוות "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת... וראיתם אותו..." (במרכר טו, לח-לט)? בשנים האחרונות שחזרו את צבע התכלת¹ וחירשו את מצוות ראיית התכלת.² אלפים לובשים פתילי תכלת³ ויש שפסקו לחייב את התכלת **חיוב גמור**.⁴ בסוף המאמר בנספח תובא סקירה של הריון ההלכתי על חירוש התכלת.⁵ מוקד המאמר הוא המשוואה של התנא רבי מאיר בין תכלת לים, לרקיע, לאבן ספיר ולכסא הכבוד. נראה כיצר פירש הרב אריה קפלן מקור זה וקשרו ל"עין השלישית" ולמדיטציה עתיקה על צבעי הים והשמים.

מהו הייחוד בתכלת?⁶ הרי גם צבעי הארום של אדגמן ותולעת שני שימשו במשכן והיו גם כן מלבושי מלכות ומרוע אין מצוות ספציפיות בצבעים אלה? מרוע רק בתכלת מצווים על "וראיתם אותם"? את סגולת התכלת אציע לחפש במיקומה בספקטרום הצבעים. נקודת המוצא במאמרי היא שבגוני כחול, הקרינה של תרירות גבוהה משרה **רוגע ורחוניות**. צבעי התכלת, כחול ואינריגו, נמרדו בין 420-480 ננומטר כלומר בתרירות גבוהה 620-710 THz. התזה שלי היא שבהתכוננות בגוני הכחול אפשר ליצור התפעלות רוחנית ייחודית. במאמר אסקור את מקור התכלת וחשיבותה ואתה את השפעת צבע התכלת כמדיטציה ויואלית.⁷

- 1 הספר הביבליוגרפי הראשון לתעד את חיפוש התכלת הוא של הרב מנחם בורשטיין, התכלת, ירושלים תשמ"ח. ערכון ביבליוגרפי לשנים תשמ"ט-תשנ"ט הוסף במהדורה השנייה (תש"ס).
- 2 אחר החלוצים בתחום הוא ר"ד ישראל א' זיירמן. אני מודה לו על עזרתו בגילוי המקורות ובהערכתם. שלושה ממאמריו החשובים במיוחד לענייננו הם: "לחירוש מצות תכלת בציצית", תחומין, ט (תשמ"ח), עמ' 423-446; "הגילוי מחדש של חלון התכלת בימינו", המעין, תמוז תשנ"ה, עמ' 27-39; "בגדי תכלת לכיסוי כלי המשכן והבנת מהות הצבע תכלת במקרא", בית מקרא, קי (תשמ"ז), עמ' 277-284.
- 3 האוסף המקיף על התכלת נמצא באתר עמותת "פתיל תכלת" — www.tekhelet.com ובעברית www.tekhelet.org עם 337 פריטים רשומים על-ידי הרב אליהו טבנר בכימיה, ביולוגיה, הלכה, ארכיאולוגיה, היסטוריה ועוד.
- 4 דאה שני מאמרים בתחומין כרך כא: שאול יונתן וינגרט, "בין תכלת ללבן", תחומין, כא (תשס"א), עמ' 486-507. הרב שמואל אריאל, "תכלת בציצית — מצווה מן המובהקת, או חיוב גמור?", תחומין, כא (תשס"א), עמ' 475-485. ועיין להלן בנספח לסיכום הריון ההלכתי.
- 5 סיכום טוב למשמעויות של התכלת נמצא במאמרו של ד"ר ברוך סטרמן: Baruch Sterman, "The Science of Tekhelet", in Alfred Cohen (ed.), *Tekhelet: The Renaissance of a Mitzvah*, New York, 1996, pp. 63-78.
- 6 מאמר מסכם ראשון הוא של יהודה פליקס בערך "תכלת", האנציקלופדיה העברית, ירושלים תשמ"א, כרך כב, עמ' 823-824.
- 7 לריון בשאלה מהי מדיטציה יהודית כשרה דאה נתן אופיר, "מדיטציה במבט יהודי", תחומין, יח (תשנ"ח), עמ' 408-418.

ב. ערך התכלת וחשיבותה

בימי קדם צבעו אריגים וחוטמים בצבעים יקרי ערך אשר סימלו מעמר מכובד ומלכותי.⁸ במגילת אסתר כאשר מתואר מרדכי בלבוש מלכות, התכלת מופיעה ראשונה.⁹ הנביא ירמיהו (י, ט) מצייר את הפסילים בבבל עם תכלת בלבושם. ביחזקאל כג, ו שליטי אשור, סגנים ופחות הם לבושי תכלת. ברשימת האריגים היקרים שבמשכן הצבע הראשון הוא התכלת — כך בפרוכת, במסך¹⁰ וברוב כיוויי המשכן.¹¹ וכן בבית המקדש.¹² צבע התכלת היה חשוב בבגרי הכהן הגדול — אפור, מעיל האפור, חושן ומצנפת.¹³ יש בישראל מטען אסוציאטיבי מרשים של קרושה והתפעלות בראיית התכלת.

כפירות ארכיאולוגיות מספקות עדויות רבות לצביעת התכלת כבר מהמאה הי"ח לפנה"ס באיי כריתים.¹⁴ מסמך מתל אל עמרנה משנת 1500 לפנה"ס מזכיר "בגר של תכלת" *sabātu sâ takilti* ששלח רוסרתה, מלך מיטני, לנסיך המצרי לקראת חתונתו עם בתו.¹⁵ מתקנים לצביעה מחלזונות נחשפו בחוף נחלת שבט זבולון מראש הנקרה ער חיפה. לידם נמצאו מצבורי קונכיות שבורות של ארגמן קהה-קוצים אשר שימשו לצביעה. לפי מסורת אחת בגמרא במסכת סוטה, היתה תעשייה של תכלת שנבנתה בימי השופטים בעיר לוז שבארץ החיתים.¹⁶ בתל עכו מהמאות יג-יב לפנה"ס נמצאו שכרי קונכיון הארגמן וקנקן עם עקבות נזילה של צבע. לאורך החוף הצפוני של ישראל נמצאו שכרי כלי חרס מוכתמים בצבע¹⁷ מאות שנים לפני הספירה: תל שקמונה (מאה י"ב), תל כיסאן (מאה י"א), תל כברי (מאה ז') ותל דוד (מאה ו').¹⁸ על רקע זה ניתן

- 8 נראה שבימי הרמב"ן בספרר במאה הי"ג עדיין היתה התכלת לבוש מלכותי — וכן כותב הרמב"ן, שמות כח, ב: "והתכלת גם היום לא ידים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גייים".
- 9 במגילת אסתר ח, טו מתואר מרדכי בהעלאתו לגדולה כיוצא "מלפני המלך בלבוש מלכות ותכלת..."
- 10 עיין בפרשת תרומה, שמות כו, לא, לו. ראה גם פרשת ויקהל (שמות לו, יא) בלולאות תכלת ובמסך לפתח האוהל (לו, לז).
- 11 תכלת היתה בכיוויים לשולחן הפנים, למנורה, למזבח הזהב ולכלי השרת כפי שנאמר בפרשת תרומה ובפרשת ויקהל. השווה ספר הווהר, פרשת קורח, רף קעז ע"ב: "ודוב כסוייא דמאני מקרשא תכלת איהו".
- 12 שלמה המלך עשה פרוכת עם תכלת (דברי הימים ב ג, ד). חידם מלך צור שלח איש חכם היודע לעשות "בארגמן בתכלת..." (דברי הימים ב, ב, יב-יג).
- 13 עיין בפרשת תצווה שמות כח, ו (אפור), טו (חושן משפט), כח (פתיל תכלת בטבעות האפור), לא (מעיל האפור), לו (פתיל תכלת על המצנפת) וכן בפרשת פקודי (שמות לט).
- 14 Robert R. Stieglitz, "The Minoan Origin of Tyrian Purple", *Biblical Archaeologist* 57, no. 1 (1994), pp. 46-54
- 15 Samuel A.B. Mercer, *The Tell El-Amarna Tablets*, New York, 1983
- 16 סוטה מז ע"ב: "תניא, היא לוז שצובעין בה תכלת...". זאת רדשה על הפסוק בשופטים א כו — "וילך האישי ארץ החיתים, ויבן עיר ויקרא שמה לוז...". הרב הרצוג משער שמרובד בעיר בחופה של סוריה. ראה הרצוג, צביעת התכלת, עמ' 9: "The Dyeing of Purple in Ancient Israel", in *Judaism*, 1974, pp. 1-11
- 17 ראה James Bennet Pritchard, *Recovering Sarepta: A Phoenician City, Excavations at Sarafand, Lebanon*, Princeton, 1978, p. 38
- 18 סיכום הממצאים בצורה ויזואלית אפשר למצוא בחוברת "פתיל תכלת — על תכלת בימינו" שהוציאה עמותת פתיל תכלת וכן באתר של העמותה.

להבין את ברכת משה לשבט זבולון — "טמוני חול" (רבאים לג, יט) הם חלזונות התכלת הטמונים בחולות נחלתו, המביאים לפרנסה בתעשיית הצביעה.¹⁹
 היופי והיציבות גרמו לכך שמחיר התכלת האמיד לכדי פי 40 לעומת צבעים פשוטים. קילו של צמר ארגמן נאמר כשווה ל-10 ואף ל-20 קילו זהב.²⁰ שלטון רומי הכביר על הייצור ובמאה הרביעית יצר מונופול²¹ והגביל את השימוש בארגמן ובתכלת.²² בסנהדרין יב ע"א מסופר על זוג שנתפס על-ידי השלטון כשבידם תכלת מלוז. התכלת הפכה למוצר נדיר²³ עד ש"נגנזה".²⁴ עם הכיבוש המוסלמי בשנת 638²⁵ הוחרבו בתי החרושת לצביעה.²⁶

ג. זיהוי התכלת ושחזור

ממה הפיקו את צבע התכלת שבציצית? מפורש בתוספתא במנחות פרק ט, הלכה טז (מהרורת צוקרמאנדל): "תכלת אין כשרה אלא מן החלזון, הביא שלא מן החלזון פסולה". בחפירות ארכיאולוגיות נמצאו שלושה סוגי חלזון ממשפחת הארגמונים (Muricidae) אשר שימשו להפקת

19 שתי דרשות מובאות בגמרא בשם רב יוסף שכנראה הכיר את בתי החרושת לצביעת תכלת בחופי צפון ארץ ישראל: במסכת שבת כו ע"א: "תני רב יוסף... יוגבים' (ירמיה נב), אלו ציירי חלזון מסולמות של צור וער חיפה". רש"י מסביר "וליוגבים, לשון יקבים שעוצרין ופוצעין את החלזון להוציא דמו". וכן במגילה דף ו ע"א: "אמר זבולון לפני הקב"ה, דיבנונו של עולם לאחיי נתת להם שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות... אמר לו כולן צריכין לך על-ידי חלזון, שנאמר 'שפוני טמוני חול'. תני רב יוסף, 'שפוני זה חלזון'. כולם זקוקים לשבט זבולון בזכות תעשיית הצבעים מהחלזון. וראה מטפחת הספרים ליעב"ץ, פרק ד.

20 מאמר של בורן; W. Born, *Ciba Review*, vol. 1, 1937, pp. 106-111, 124-128. Baruch Sterman, "The Meaning of Tekhelet", *B'Or Ha'torah*, 11, 1999. שטרמן מסתמך על

J. T. Baker, "Tyrian Purple: an Ancient Dye, a Modern Problem", *Endeavor*, 33, 1974, pp. 11-17.

22 ראה הרב משה רוד טנרלר, "מסורת: מתיר או מברר? זיהוי התכלת", בתוך תכלת: מצווה בהתחרשותה, בעריכת הרב אברהם כהן, ניו יורק, תשנ"ז, חלק עברי, עמ' כה-לב. הרב טנרלר מסביר בעמ' כט כיצר הגורות הביאו להפסקת השימוש בתכלת.

23 הרב י"א הרצוג, "אימתי פסקה התכלת מישראל?", בתוך ספר שי לישעיה וולפסברג, תל-אביב, תשי"ד, עמ' 83: "התכלת לציצית הובאה לבלל ע"י מר ממשכי... בימיו של רב אחאי... בימי חתימת התלמוד הבבלי (בערך 570), עריין היו ישראל משתמשים בתכלת לציצית כי לא נזכר בשום מקום בתלמוד שהתכלת נפסקה. מאריך גיסא, בשאילתות רב אחאי, שנתחברו בארץ ישראל בערך בשנת 760, אין כבר שום זכר לתכלת". וראה ישראל הכהן זיידרמן, "מתי נגנזה התכלת?" בד"ד, 3, קיץ תשנ"ז, עמ' 19-25.

24 הלשון "נגנזו" מופיעה במדרש תנחומא, מהרורת בוכער, שלח כט, דף לו ע"ב: "אימתי כשהיה תכלת, ועכשיו אין לנו אלא לבן, שהתכלת נגנז". עיין הערת בוכער שם להעריף גרסה זו ולא כמו במדבר רבה יז, ה "כשהוא תכלת".

25 השווה זיידרמן, מתי נגנזה התכלת, וכך סברו הארמ"ר מרארז"ן והרב הרצוג. טברסקי, זיהוי החלזון, הערה 3, מציע את הרדיפות בשנת 628 כתאריך סגירת תעשיית הצבעים בארץ ישראל. ניתן לראות את המאמר באתר "פתיל תכלת": Chaim E. Twerski, "Identifying the Chilazon", *Journal of Halacha and Contemporary Society*, Vol. 34, Fall 1997.

26 ראה בורשטיין, התכלת, עמ' 133 ואילך, "אימתי פסקה התכלת בישראל". השווה ערכון אחרון אצל וינגרט, בין תכלת ללבן, עמ' 487.

צבע. 27 האגיפטולוג האוסטרי אלכסנדר דדקינד (Dedekind) הציע בשנת 1898²⁸ לזהות את חילון התכלת כארגמן קהה-קוצים²⁹ או בשמו הלטיני מורקס טרונקולוס Murex Trunculus.³⁰ חילון זה נפוץ בים התיכון, חי בעומקים מ-2 מטר עד 128 מטר ושוכן על גבי מצע סלעי ובחולות. הפרשה הנוצרת בבלוטה שימשה לצביעת בדים יקרי ערך.³¹ הצבע מהחילון הזה היה מרהיב ביופיו ועמיד מאוד ומחיר הפקתו היה גבוה, ובלשון הברייתא במנחות מד ע"א "דמיו יקרים".

המין הנסחט מארגמן קהה-קוצים מופיע תחילה במראה צהבהב. בחשיפה לאוויר הופך לארגמן, ועם חשיפה לשמש מתייצב בגוון כחול. בתקופת המשנה הופץ חומר רמוי תכלת שהופק מצמח האינדיגו ההודי ונקרא ביוונית indikon (=מהות ההורית). כפי חז"ל הוא מכונה "קלא אילן". הקונה התמים התקשה לגלות אם התכלת מקורה בחילון או בצמח³² כי ההבדל עשוי היה להתגלות לאחר זמן. צבע החילון היה עמיד וציב לאחר ההתחברות ולא כך הצבע מקלא אילן. האמורא הבבלי מהדור השלישי, רב יצחק בריה רב יהודה, שעלה לארץ ישראל ללמוד תורה אצל ר' אבהו (פסחים עב ע"א), מצא רך מקורית לברוק את התכלת. הוא השרה את הצמר הצבוע במשך לילה בתרכובת של מלח כימי, שרף של חילבה (צמח) ושמן בן ארבעים יום. אם הצבע דהה, ירע שהתכלת פסולה (מנחות מב ע"ב). לא ברור עד כמה מבחנים כאלה הצליחו. ברור שאחריו, הצהיר רבא, שהקב"ה יפרע מהמציג קלא אילן כאילו הוא תכלת.³³

27 לאתר המתאר את תולדות גילוי מלאכת הצביעה משכלול זה ראה:

www.chriscooksey.demon.co.uk/tyrian/#Tekhelet

28 ראה זיירמן, לחירוש מצוות תכלת, עמ' 427.

29 הוא נקרא 'קהה קוצים' על שם הבליטות הקהות על פני הקונכיה וזאת בניגוד לארגמן חר הקוצים שעל הקונכיה שלו ערוכים קוצים מרובים. מארגמן החר קוצים הופק צבע הארגמן המקראי המוזהה עם פורפורה מהעיר צור Tyrian purple.

30 לתמונות של החילון הזה, לסיווג ולרשימה של המובאות באתרים ובאנציקלופדיות ראה www.gastropods.com/0/Shell_980.html

31 ראה ערך "חלזונות" שנכתב על-ידי אלכסנדר ברש וזאירה צנציפר בתוך החי והצומח של ארץ ישראל – אנציקלופדיה שימושית מאוירת, בעריכת עזריה אלון, כרך 4, החיים במים (בעריכת לב פישלזון), רמת-גן, 1983, עמ' 68-76.

32 בברייתא במנחות מב ע"ב נאמר "תכלת אין לה בריקה ואין נקחית אלא מן המומחה". היו זקוקים למומחה לרעת שמקור התכלת בחילון ולא בצמח וגם שהצביעה נעשתה לשם המצווה. ראה רמב"ם, הלכות ציצית פ"ב ה"ד: "אינה נלקחת אלא מן המומחה, חוששין שמה נצבעה שלא לשמה" והשווה ערוך השולחן, הלכות ציצית, סימן ט, סעיף ח.

33 במסכת בבא מציעא סא ע"ב: רבא מזכיר שלוש הטעויות (קלא אילן, ריכית ומשקלות הטמונות במלח) שכהן הקב"ה ירע להבחין את האמת – "אמר רבא: אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור לטפה שאינה של בכור, אני הוא שתחיר ליפרע ... ממי שתולה קלא אילן בבגרו ואומר תכלת הוא". וכן בספרי בפרשת הציצית שהקב"ה יחשוף את הרמייה בחיקוי של קלא אילן: ספרי במדבר, סוף פרשת שלח לך, סעיף קטו, מהדרות איש שלום, לה ע"א על הפסוק "למען תזכרו ועשייתם אותם...אני ה' אלוהיכם": "וכי מה עניין יציאת מצרים בכאן, אלא שלא יאמר הרי אני נותן צבעונים וקלא אילן והם דומים לתכלת ומי מודיע עלי בגלוי? אני ה' אלוהיכם", רעו מה עשיתי למצרים שהיו מעשיהם בסתר ופרסמתים בגלוי".

חדירת קלא אילן לשוק יצרה תחרות קשה עד שבהדרגה הכריעו להתיר לבישת ציצית בלי פתיל תכלת.³⁴

כיצד ניתן אפוא לשחזר את תהליך הייצור מהחילוון ולרעת שאכן זהו הצבע האמיתי? ר"ד ישראל זיירמן כיהן כראש המעבדה לכימיה של פולימרים טבעיים במכון הישראלי לסיבים בירושלים והוא השתכנע שמקור התכלת הוא ארגמן קהה-הקוצים. בשנת תשמ"א הפיק במעבדתו תכלת מחילוון זה³⁵ בגוון ויולט³⁶ כתערובת צבענים אינדיגו עם ברזום-אינדיגואיריס שהוא יקינתון (Hyacinth Purple – violet).³⁷ בתרגום השבעים ביוונית "תכלת" = iakinthos, שלרעת זיירמן מדובר בגוון ויולט³⁸ של הפרח יקינתון מזרחי.³⁹ לפי זיירמן, המילה "תכלת" קשורה למצב סופי כגון במינוח "ככלות הכל" ודומות לצבע הקיצוני בקצה הספקטרום.

פרופ' אוטו אלסנר ממכללת שנקר למרעי הטקסטיל בישראל הציג יחד עם אהוד שפניד בשנת 1985⁴⁰ תהליך של הפקת גוון אינדיגו מארגמן קהה קוצים. תהליך כימי מתרחש עם החשיפה לאור השמש כאשר הקרניים האולטרה סגולות שבקרינת השמש גורמות לפירוק שני אטומים של ה-bromine בריברומאינדיגו (dibromoindigo) עד שהמולקולה של האינדיגו נשארת לברה ומתחברת לצמר בצורה איכותית ואיתנה. בשנת תשמ"ט (1989) הפיק הרב אליהו טבגר תכלת באופן כזה⁴¹ ובשנת תשנ"ג (1993) חבר אל יואל גוברמן, ארי גריינשפן ור"ד ברוך סטרמן

34 מנחות לח ע"א-ע"ב: "וראיתם אותו מלמד שמעכבין זה את זה, דברי רבי, והכמים אומרים, אין מעכבין". ואחר כך הוכרע ש"הלכן אינו מעכב את התכלת" – "דבי יצחק אומר משום ר' נתן שאמר משום רבי יוסי הגלילי שאמר משום רבי יוחנן בן גוריון: אין לו תכלת מטיל לבן".

35 לסיפור שחזור הצבע ראה זיירמן, הגילוי מחדש, עמ' 36. להוכחות לשוניות חשובות לזיהוי התכלת כצבע ויולט ראה זיירמן, לחידוש מצות תכלת, עמ' 436.

36 ראה זיירמן, מתי נגנזה התכלת, עמ' 22.

37 התייה של ישראל זיירמן התפרסמה במאמרים רבים ושניים מהם מובאים באתר "פתיל תכלת"; ראה גם: Irving I. Ziderman, "Revival of Biblical Tekhelet Dyeing with Banded Dye-Murex (Ph. Trunculus): Chemical Anomalies," *Dyes in History and Archaeology*, vol. 16/17, 2001, pp. xvii, 87-90

38 זיירמן מצטט מהרב"ם בהל' ציצית על "צמר הצבוע כפתוך שבכחול" וסבור ש"פתוך שבכחול" פירושו ארום מעורב בכחול – זיירמן, לחידוש מצות תכלת, עמ' 435. ואולם, ראה יהודה ראק, "הטלת תכלת בציצית", תחומין, טז (תשנ"ג), עמ' 412-432, המבקש לרחות את טעותו של זיירמן בעד צבע ויולט. המאמר המלא של ראק מופיע באתר של עמותת פתיל תכלת www.tekhelet.com תחת הכותרת "חידוש התכלת וענייני ציצית ותכלת".

39 ראה אהוד שפניד וישראל זיירמן, התכלת והארגמן המקראיים – סור הפקתם, 'מרע' עיתון מדעי לכל, כרך כו חוברת 4 (יולי 1982), מובא באתר סנונית – www.snunit.k12.il/heb_journals/mada. ואולם השווה טברסקי, זיהוי החלוון, עמ' 10. הוא טוען שהיום יש גוונים רבים של פרח ה-hyacinth אבל הצבע היותר נפוץ בימי קדם היה הכחול.

40 Otto Elsner and Ehud Spanier, "Dyeing With Murex Extracts, An Unusual Dyeing Method of Wool to the Biblical Sky Blue," *Proceedings of the 7th International Wool Textile Research Conference, Tokyo (1985)*, 5, pp. 118-130

41 ראה הרב אליהו טבגר, אוסף מאמרים בנושא התכלת, בהוצאת פתיל תכלת, תשס"א. המאמר האחרון בחוברת

להקים את עמותת "פתיל תכלת". הם ייסרו מפעל בכפר ארומים המפיק מידי שנה 5,000 סטים של תכלת⁴² מארגמון קהה-קוצים. הנחת העבודה בעמותת "פתיל תכלת" היא שמרובר בגוון כחול בהיר כשמים הבהירים,⁴³ גוון של אינריגו.

ד. תכלת כגוון מדויק וכצבע יסוד

מהו בדיוק צבע התכלת? רש"י ופרשנים אחרים בימי הביניים סבורים שמרובר בירוק.⁴⁴ הרב סעדיה גאון תרגם "תכלת" כצבע השמים הבהירים.⁴⁵ לעיל, ראינו שזיירדמן מגייס הוכחות שהצבע הוא ויולט ואילו אלסנר ושפניר סבורים שמרובר באינריגו ובעמותת "פתיל תכלת" מפיקים אלפי סטים בגוון כחול בהיר.

לרעתי, יש להבדיל בין שני מובנים ל"תכלת". השם "תכלת" במקורותינו כולל קשת רחבה של גווני כחול ומנוגד לצבעי ארום וקרוב לצבעי ירוק. לעומת זאת, "תכלת" מיוחדת גם לגוון מדויק שהיה ירוע למומחים. בערי החוף בנחלת זבולון יכול היה מומחה לכוון את ריכוז הצבע וכמות החשיפה לשמש⁴⁶ הררושים להפקת צבע בגוון רצוי. צביעה ביום בהיר הביאה לכחול בהיר ואילו ביום מעונן נוצר גוון קרוב יותר לאינריגו. לא כל אחר מסוגל להבחין בין הגוונים. אפילו מומחה התקשה להבדיל בין צבעי "קלא אילן" לתכלת אותנטית.

במקרא לא השתמשו בשם המודרני "כחול" וגם אין ויולט ואינריגו. השם "תכלת" ציין את צבע היסוד שבמינו מכוונה "כחול".⁴⁷ לאור דיוק זה, אני מציע לקרוא את המדרשים שנכתבו אחרי שנגזזה התכלת. במדרש פסיקתא רבתי מתוארים "ארבע צבעונין שעשה מהם משכן". הקב"ה גילה למשה במקרש של מעלה ארבעה גרודי מלאכים לבושים בארבעה צבעים: תכלת, ארגמן, תולעת שני ושש משזר.⁴⁸ צבעי ארגמן ותולעת שני הם גווני ארום,⁴⁹ שש משזר הוא לבן. התכלת היא הצבע הרביעי.

נקרא "התבלת" – ארגמון או ינטינה? – התייחסות לטענות שהושמעו במסגרות שונות על זיהוי הינטינה כחילוון התכלת, תש"ס.

42 מאמרים רבים אפשר לראות באתר של פתיל תכלת – www.tekhelet.com. עמותת "פתיל תכלת" הוציאה לאור 'אוסף מאמרים בנושא התכלת' מאת הרב אליהו טבגר, תשס"א.

43 ראה וינגורט, בין תכלת ללבן, עמ' 497-498.

44 רש"י, שמות כה, ה: "תכלת" – צמר צבוע ברם חילוון וצבעו ירוק". וכן במרבר טו, לח. וכן בפירושו במשנה ברכות פרק א, משנה ב: "תכלת" – ירוק הוא וקרוב לצבע הכרתי" וכן בברכות נו ע"ב: "תכלת" – ירוק הוא ומי שפניו ירוקים חולה הוא". גם ר' אברהם אבן עזרא פירש בשמות שם, "ואנו נסמוך על רז"ל שאמרו שהוא ירוק והוא צמר". וכן במרבר טו, לח.

45 רב סעדיה גאון, פירוש לשמות כה, ד, מהרורת קאפח, עמ' 71, הערה 2.

46 Darlene Florence, "Spectral Comparison of Commercial and Synthesized Tyrian Purple", *Modern Microscopy* (online journal), Nov. 18, 2003. www.modernmicroscopy.com

47 בתנ"ך מוזכר "כחול" במקום אחר כלבר וזה בהקשר לצביעת העיניים (יחזקאל כג, מ, "בחלת עיניים וערית ערית") ומבאן גם השימוש במקורות התלמודיים.

48 מדרש פסיקתא רבתי, מהרורת איש שלום, מתן תורה, פרשה כ, ד"ה תנו רבנן אנכי: "בשעלה משה למרום פתח

שלושה צבעי יסוד (אדום, ירוק וכחול) נקלטים ברשתית העין באמצעות שלושה חיישני צבע (מדוכים) הרגישים לתחומי קרינת אור שונים. יש הרגישים לכחול, דהיינו לקרינה קצרת-גל, ולא לאדום שהוא קרינה ארוכת-גל. הקרבה באורך הגל של כחול לירוק מבהירה את ההבחנה "משיכיר בין תכלת לכרתי" במשנה ברכות פרק א, משנה ב – זמן קריאת שמע לשיטת רבי אליעזר הוא כשניתן להבדיל לא רק בין תכלת ללבן כדעת חכמים אלא גם בין תכלת לירוק.⁵⁰ ספקטרום הצבעים נורע כחידוש של אייזיק ניוטון בשנת 1666 והוא אשר הגדיר שבעה צבעים וביניהם האינדיגו. מאז מחקדי ניוטון מתארים ספקטרום של שבעה צבעים ROYGBIV (red, orange, yellow, green, blue, indigo, violet) והם מובחנים לפי אורכי הגל בננומטר. שלושת צבעי היסוד נמדדים בסביבות 470 ננומטר לכחול, 550 לירוק ו-700 לאדום. הצבע ויולט ממוקם בקצה הטבלה כגל קצר (380 ננומטר) ובתדירות גבוהה 790 THz.⁵¹ הכחול נמדד באורך של 440-485 ננומטר ובתדירות גבוהה של 620-680 THz. הצבע אינדיגו מצוי ביניהם בטווח של 420-440 ננומטר.

צבע	תדירות לשנייה טרה הרץ THz	אורך הגל ננומטר nm
1. אדום	480-405	740-625
2. כתום	510-480	625-590
3. צהוב	530-510	590-565
4. ירוק	600-530	565-500
5. ציאן cyan	620-600	500-484
6. כחול	680-620	485-440
7. ויולט	790-680	440-380

הקב"ה שבעה רקיעים והראוהו בית המקדש של מעלה והראוהו ארבע צבעונים שעשה מהם משכן...". כמדאה בולט הניגוד בין שני צבעי היסוד – אדום ותכלת. מימינו רואה משה גרור מלאכים לבושים בתכלת "הרומה לים". משמאלו רואה גרור הלוכשים ארגמן הרומה לאדום. מאחוריו הכחין בגרור עם תולעת שני "לא אדום ולא ירוק". ולבסוף "חזר לפניו רואה גרורים שהם לבושים לבן – זהו שש משור".

מקובל לזהות את השני באדום זוהר (המופק מכיצי בנימה, עֶפְצִים, שעל עצי אלון) ולא הכתמי כיצר הוגדר הצבע במדרש פסיקתא לפי הגרסה שלפנינו. ומכל מקום במדרש מוזכרים רק ארבעה צבעים: אדום, ירוק, לבן ותכלת.

המפרשים מגדירים "ברתי" כירוק. לעדכון אחרון על ירוק ותכלת ראה מאמרו של יהודה לוינגר בתאריך 2 ביולי 2004 באתר "כיפה" (kifa.co.il) בהסכר לפרשת שבוע "תרומה". לוינגר אסף גם את השיטות המזוהות את התבלת כגון ירוק.

ננומטר הוא מירת אורך 10^{-9} מטר. טרה-הרץ הוא 10^{12} הרץ (תדירות לשנייה). את הטבלה העתקתי מתוך אנציקלופריה ויקיפריה wikipedia.org/wiki/Electromagnetic_spectrum

חלק ב: תכלת ומדיטציה רוחנית של רוגע

ה. טעם התכלת לפי התנא רבי מאיר

מהו הייחוד בתכלת ומה סגולתה הרוחנית? התשובה המרכזית מצויה בדברי התנא רבי מאיר. רשתו מובאת בשלושה מקומות בתלמוד הבבלי. כאן נביא את הגרסה שבמסכת חולין פט ע"א כי היא המספקת את הקישור המלא בין תכלת, רקיע, אבן ספיר וכסא הכבוד. בשתי הגרסאות האחרות בתלמוד הבבלי, מנחות מג ע"ב וסוטה יז ע"א, אין קישור ל'אבן ספיר'.⁵² הקשר הושמט גם במדרשים המאוחרים.⁵³ רק במסכת חולין מוזכרים חזיונות מעשה מרכבה וראיית זקני ישראל יחד עם משוואה של הרקיע וכסא הכבוד:⁵⁴

רבי מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל הצבעונין?
מפני שתכלת רומה לים, וים רומה לרקיע, ורקיע רומה לאבן ספיר
ואבן ספיר רומה לכסא הכבוד.
רכתיב "ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו
כמעשה לבנת הספיר, וכעצם השמים לטוהר" (שמות כד, י).
וכתיב "כמראה אבן ספיר רמות כסא" (יחזקאל א, כו).

רבי מאיר מסביר את ייחוד התכלת בקישורה לכסא הכבוד. אצל פילון ויוספוס הוזכר הרימוי לשמים.⁵⁵ רבי מאיר מוסיף בהשוואת הפסוקים על אבן ספיר.⁵⁶ בשמות כד, יא מסופר על שבעים איש מזקני ישראל הרואים את "לבנת הספיר" וזוכים להתגלות ("ויחזו את האלוהים..."). רבי מאיר מפרש שהם לא חזו את אלוהים עצמו כביכול – הם חזו את צבע התכלת שבכסא הכבוד. ביחזקאל פרק א בתיאור מעשה המרכבה רואה יחזקאל "מעל לרקיע" מחזה כ"מראה אבן ספיר רמות כסא, ועל רמות הכסא רמות כמראה אדם עליו מלמעלה". גם כאן הראייה היא של כסא הכבוד בצבע תכלת.

- 52 לי נראה שהגרסה שבה מופיע "אבן ספיר" מועילה להבהיר את השימוש בפסוקים המוזכרים את כסא הכבוד וייתכן שהיא הגרסה המקורית.
- 53 בעון תנחומא שלח כט, מהורות בובער, דף לו ע"ב. ראה ברקרוקי סופרים, דף מט, שגם בכתב יד מינכן לחולין פט אין את הקישור המפורש לאבן ספיר. ואולם, גרסת הרפוס מופיעה בכתב יד רומא א.
- 54 בירושלמי (ראה להלן) יש פסוק מיחזקאל, אבל חסר הפסוק משמות ונוצר חיסרון בהשוואה המרדשית. להתלבטות בגרסאות בכיוון אחר ראה הרב א"י הרצוג, התכלת בישראל, "רומה לעשבים", בתוך בורשטיין, התכלת, עמ' 395-396.
- 55 הרב הרצוג מביא את העדויות הקדומות של פילון ויוספוס במי שקדמו לרבי מאיר בויהוי של התכלת לשמים. ראה הרצוג, התכלת בישראל, פרק ו, בתוך בורשטיין, התכלת, עמ' 393. ושם בעמ' 399 נאמר שפילון ויוספוס "ראו בעיניהם לא רק את התכלת של ציצית אלא גם את התכלת של בגדי כהונה ושל מקרש, ויוסף בן מתתיהו (יוספוס) שמש בעצמו במקדש".
- 56 לבירור הצבע של אבן הספיר ראה בורשטיין, התכלת, עמ' 46 והמקורות שם בהערה 19 על הצבע השחור הרומה לכחול.

במדרש תנחומא שלה, טו יש תוספת לדרשת רבי מאיר — "ומתוך שהוא רואה אותו <פתיל התכלת> זוכר את קונו". תהליך קוגניטיבי מתרחש בתורעה. ההתבוננות בפתיל התכלת מביאה לזכירת ההשגחה האלוהית. ויש תועלת נוספת: "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם..." (במדרש טו, מ). בראיית הציצית, מכוון האדם את מחשבות לבו ושומר את עיניו מראות רע. היסוד שבציצית ובייחוד בתכלת הוא אפוא, בהכוונת המודעות לעשיית מצוות ה'.

בירושלמי ברכות, פרק א, דף ג ע"א, יש רדגה רוחנית נוספת משמו של רבי מאיר:

תני בשם רבי מאיר, 'וראיתם אותה' אין כתיב כאן, אלא 'וראיתם אותה' מגיר שכל המקיים מצות ציצית כאילו מקבל פני שכינה.⁵⁷

מגיר שהתכלת רומה לים, והים רומה לעשבים,⁵⁸ ועשבים רומין לרקיע, ורקיע רומה לכסא הכבוד, והכסא רומה לספיר, רכתיב "וראיה, והנה על הרקיע אשר על ראש הכרובים", כאבן ספיר כמראה רמות כסא <נראה עליהם> " (יחזקאל י, א).⁵⁹

הן הזקנים והן הנביא רואים חזיון מוחשי. רבי מאיר מרבר על גילוי שכינה ברמות "מראה רמות כסא". מושג "השכינה" מבטא אצל חז"ל את הרגשת נוכחותו בעולם וקרבתו אל האדם. לדרשת רבי מאיר יש מקבילה בסוגיה על הציצית במנחות מג ע"ב ברברי רבי שמעון בר יוחאי — "כל הזריו במצווה, זוכה ומקבל פני שכינה". גם רשב"י דדש את הלשון "וראיתם אותה" ומצביע על השוואה לצינוי "אותו תעבוד".⁶⁰ נמצאנו למדים, שמצוות התכלת קשורה ישירות לחווייה הרוחנית הנשגבה ביותר וראייתה קשורה ל"קבלת פני שכינה".

למה התכוון רבי מאיר? האם מרובר בתזכורת שכלית גרירא? בסוגיה במנחות מג ע"ב יש עוד דרשה של רבי מאיר המשווה את התכלת לחותם של זהב שנתן המלך לעבריו לעומת חוטי הלבן המשולים לחותם של טיט. האם צירוף הדרשות של רבי מאיר מלמד על תועלת התכלת לחבר את מודעות האדם לראיית גילוי שכינה?

57 בספרי שלה, קטו, מופיעה הדרשה של רבי מאיר בשינויים קלים: 'ר' מאיר אומר: וראיתם 'אותם' לא נאמר אלא וראיתם 'אותו' מגיר הכתוב, שכל המקיים מצוות ציצית מעלים עליו כאלו הקביל פני שכינה, שהתכלת רומה לים, וים רומה לרקיע, והרקיע רומה לכסא הכבוד, שנאמר 'וממעל לרקיע אשר על ראשיהם' (יחזקאל א)."

58 התוספת של "עשבים" (המופיעה גם במדרש שוחר טוב, מזמור צ, 'ועשבים לאילנות') עשויה להצביע על קישור לגזון צבע הנוטה לירוק, מעין טורקוז. ואולם, במדרש במדבר רבה יד, ג מופיעים עוד דימויים — קשת וענן, וכנראה אין הכוונה במדרשים המאוחרים לערוך השוואה מרוקת בצבעים. גם הרב הרצוג העיר שזו "דרשה אגדית-מוסרית שאינה זקוקה לדייקנות של ההלכה ואין למרין ממנה באופן שלמרין מברייאת הלבתי".

59 בהמשך הגמרא כתוב: "אחרים אומרים, 'וראיתם אותה' ברי שיהא אדם רחוק מחבירו ארבע אמות ומכירו". מובאת אפוא רעה נוספת כיצד לפרש את המלה "אותה". את הציצית יש ללבוש בזמן של "וראיתם אותה", רהיינו שאפשר להכיר חבר מרחוק. לעומת זאת, שיטת רבי מאיר היא שהראייה היא של גילוי השכינה, קרי כסא הכבוד.

60 השווה במנחות מג ע"ב את דרשת רשב"י, "כל הזריו במצווה זוכה ומקבל פני שכינה, כתיב הכא 'וראיתם אותה'

במרדש תנחומא שלח, טו, לאחר ררשת רבי מאיר נאמר: "הרי נתן ראייה, ונתן זכירה – זכירה למי שאינו רואה, וראייה למי שהוא רואה. וראיתם אותו – אותו ולא אותה, שאם עשית כן, כאילו כסא הכבוד אתה רואה שהוא רומה לתכלת". הווי אומר, שתי האופציות קיימות – זכירה קוגניטיבית גדירא או ראייה רוחנית גבוהה "למי שהוא רואה" – ראיית כסא הכבוד. האם רבי מאיר עסק בתורת הסוד באופן מעשי כמו שעשו רבותיו המובהקים רבי עקיבא ואלישע בן אבויה אשר נכנסו לפרדס? אם כן, אפשר שכאן אינו מרבר על תיאוריה קוגניטיבית, אלא על שיטת מדיטציה להעברת המודעות כ"מיקום" מוגדר של גילוי שכינה בעולם – תחילה בכחול הים, אחר כך בטוהר השמים ולבסוף בכסא הכבוד. אם פירוש זה נכון, לפנינו הדמיה ויזואלית לכניסה למצב נפשי ורוחני לקראת ראיית כסא הכבוד. הרב אריה קפלן העלה סברה כזאת בספריו מדיטציה יהודית⁶¹ ומדיטציה וקבלה.⁶²

ו. התכלת ומדיטציה בפרשנות הרב אריה קפלן

הרב אריה קפלן⁶³ פירש מקורות רבים כמשקפים שיטות במדיטציה להשגת נבואה ולחוויות רוחניות וביניהם גם התכלת שבציצית. את המונח "מדיטציה" הגדיר הרב קפלן כחשיבה מכוונת שבעזרתה ניתן לשלוט על התהליכי חשיבה,⁶⁴ להרחיב את המודעות ולהגיע ל"מוחין דגדלות".⁶⁵ הוא סבר שמדיטציה על תכלת קשורה לנבואה וכי אפשר "לראות חזיונות בשרה התכלת".⁶⁶ הרב קפלן נתן הנחיות מעשיות לראיית הילות והציע שתרגול ראיית הכחול בשלהבת הנר מסייע לראיית ההילה – "הצבע המופיע מסביב לאנשים ולעצמים אחרים". גם אחרים ניסו להסביר מה עשו "יורדי המרכבה" וכתבו על ההתבוננות בתכלת שבציצית,⁶⁷

וכתיב התם 'את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד' (דברים ו').

61 הספר תורגם מאנגלית תחת הכותרת, מדיטציה יהודית – מרדך מעשי, תל-אביב תשנ"ח. למדיטציה על התכלת ראה פרק ז, עמ' 73.

62 'מדיטציה וקבלה' יצא לאור באנגלית בשנת 1982 ותורגם לעברית על-ידי אריה ואלה רוטנברג וחוה שמיר-נתן, ירושלים תשנ"ה.

63 הרב אריה משה אליהו קפלן (1935-1983), היה החלוץ האורתודוקסי הראשון בכתיבה רחבה ומלומדת על מדיטציה יהודית מעשית על-פי המקורות. לכינוגראפיה עליו ראה הרב רוב מאיר אייזנשטיין, מבוא לספר "מורה אור" מאת הרב אריה קפלן, ירושלים תשנ"ב.

64 מדיטציה יהודית, עמ' 3.

65 שם, עמ' 8.

66 שם, עמ' 72 והרב קפלן מפנה לספר יצירה א, יב. השווה קלפן, שם, עמ' 85-86 המצטט את ר' אברהם אבולעפיה, ספר החשק, לה, ע"א, ש"דרך התכלת יכול האדם להגיע לחזון נבואי" והכוונה למדיטציה בפתיל התכלת כאמצעי להשגת נבואה.

67 בשנת 1981 ביקש בן ציון בוקסר (ספרו נרפס מחדש בשנת 1993) לשחזר את השיטות המיסטיות ובתוכן את המדיטציה על התכלת. בוקסר הביא תרגום למקורות אך לא ביאר את הטכניקות. בעמ' 51-52 הוא מצטט שלושה מקורות מחז"ל על התכלת (ספרי במדבר, מדרש תהילים צ, יח, מכילתא לשמות יז, ו) ובעמ' 85, 86-83 את המובאה מספר הבחיד. וכן כהן-שרבוק, עמ' 102-103, מביא את הקטע מספר הבחיד כרוגמה למדיטציה על התכלת שבציצית. Ben Zion Bokser, *The Jewish Mystical Tradition*, New York, Oxford 1995 Dan Cohn-Sherbok, *Jewish Mysticism – An Anthology*, Oxford 1981;

אך הרב קפלן היה הראשון לנסח תזה מקיפה. הוא קישר את התכלת אל "העין השלישית", העין הרוחנית, שבעזרתה מבחינים ב"חזיונות שאינם נראים לעיניים גשמיות".⁶⁸ העוסק במדיטציה (המורט) מעביר את תודעתו לתכלת ומתנסה בשלוות הים וברמת מצולותיו. אחר כך, עולות מחשבותיו לרקיע עד שמתייצבות מול כסא הכבוד.⁶⁹

הרב קפלן ביקש לשרטט את שלשלת המסורת המיסטית מרבן יוחנן בן זכאי דרך רבי יהושע ורבי נחוניא בן הקנה עד לרבי ישמעאל בן אלישע ורבי עקיבא ש"היה בקיא בידע המדיטציה ובחוויות הקשורות למצבי התודעה העליונים".⁷⁰ מה עשו תנאים אלה? כיצד נכנסו להיכלות עליונים כפי שמתואר בהרחבה בספרות ההיכלות? הרב קפלן סבור שהם יצרו "מרכבה של אור" שבאמצעותה עלו להיכלות.⁷¹ הם השתמשו בשמות קודש⁷² ובשינון 112 פעם של שמות ה' בהיכלות עברו בעזרת חותמות שהציגו בפני מלאכים שומרי השערים.⁷³

שיטות אלה מסוכנות. טכניקות של שינון שמות והעברת חותמות הן מסוכנות. לא בכרי יש אזהרה חריפה במשנה בתחילת פרק שני במסכת חגיגה, ש"אין דודשין... לא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו". תנאים גדולים נכשלו – בן עזאי הציץ ומת, בן זומא הציץ ונפגע ורבי אלישע בן אבויה המכונה "אחר" קיצץ בנטיעות.⁷⁴ אזהרה חמורה יש למבקשים לצפות ב"לבנת הספיר" שמא יטעו ויאמרו ראינו "אבני שיש טהור". מה נשאר אפוא לאנשים שאינם בדרגת רבי עקיבא? אומר הרב קפלן להשתמש בתפילה במעין מנטרה ליצור "מצב מדיטטיבי עמוק ביותר".⁷⁵ וכן הוא ממליץ על שימוש בסמלים כגון התכלת למדיטציה ויזואלית. גם אם ייאמר שהרב קפלן לא צדק בפירושו את דאיית התכלת כפיתוח לעין השלישית וכטכניקה של יודרי מרכבה, הרי בתוך דרך פשוטה וכשרה של מדיטציה יהודית, יש תועלת במדיטציה על התכלת. ועל כך המשך המאמר.

ז. השפעת הצבעים והרוגע שבכחול

התזה שלי היא: בהתבוננות בגווני הכחול אפשר ליצור התפעלות רוחניות. התדירות הגבוהה בגווני צבעי הכחול-תכלת מעל 620 THz משפיעה על האנרגיה של הפוטונים ומעוררת רגיעה ושלווה. זאת בניגוד לצבעי האדום הנמדדים בתדירות נמוכה יותר והגורמים לתסיסה ולשריפה. המחשה להשפעתם של צבעי האדום היא בגלי אינפרה-אדום שאינם בטווח הראייה האנושית,

68 מדיטציה יהודית – מדרוך מעשי, עמ' 74.

69 שם, עמ' 73.

70 קפלן, מדיטציה וקבלה, עמ' 30.

71 קפלן, שם, עמ' 28, 57-58, על-פי היכלות רבתי כא, שהמלאך קציפאל, "מביא לך רוח סערה ומושיב אותך בקרון של נוגה" ובעזרת החותמות ניתן לעבור בין ההיכלות.

72 קפלן, שם, עמ' 29.

73 דאה קפלן, שם, כתב ההיכלות, עמ' 49-50.

74 על ארבעת התנאים שנכנסו לפרדס ראה תוספתא מסכת חגיגה, פרק ב, הלכות ג-ג וכירושלמי חגיגה, פרק ב, דף עז ע"א ובשיר השירים רבה, א ("הביאני המלך חרדיו", שיר השירים א, ד).

אך כוחם ניכר בפעולתם לחמם ולשרוף. השפעת הצבעים על תחושות, מצבי רוח והכרעות הוא נושא רחב הנדון בתרבויות שונות, בתעשיית הצבעים, הטכסטיל, המזון ומכירות של מוצרים. לא בדור עד כמה הפסיכולוגיה של הצבעים היא מקצוע מדעי,⁷⁶ אך תורה שלמה פותחה בעזרת צבעים⁷⁷ ברפואה האלטרנטיבית,⁷⁸ המכונה כרומותרפיה.⁷⁹ במיסטיקה המודרנית טיפחו את אבחנות הצבעים באבני קריסטל, ארומותרפיה, כהילות ובציאקרות.⁸⁰

כאשר מביטים על מי האוקיינוסים או בשמים ביום בהיר רואים צבע כחול, כי רוב הקרינה בעלת אורכי הגל הקצרים מתפזרת. לפי תורת הכרומותרפיה, כחול תורם לרגיעה במערכת הפיזיולוגית, שחרור ממתח ושלווה נפשית.⁸¹

אדגים את השימוש הפופולרי בריפוי בצבעי הכחול. שולמית רונן מלמדת "אורה סומא" עם בחירה מתוך 100 צירופי צבע:

תכלת השמיים והים הכחול מסמלים את חסר השמיים... את עירון הרוח ואת הגעגועים של הנשמה למרחב, לשלום ולרוגע, ושלווה. הכחול הוא צבעם של האמון והאמונה, של האקסטזה הרתית, של הנאמנות והטוהר, ושל התמימות. הכחול הוא צבע משכך ומשפר את הזיכרון, מאזן את מערכת העצבים ואת הנשימה... הרמיה בו, עוזר מאד לשחרור לחצים ומתח, מרגיע את כאבי הראש והמיגרנות, ממעיטה את פעילות היתר והפעלתנות, החרדות והראגות... הוא צבע רוחני, אלוקי ונשגב... פותח את שערי האינסוף השמימי למרחבים חדשים. הכחול הוא המפתח לשערי שמיים ועולמות נסתרים, הוא צבעה של האמת.⁸²

האם מצוות התכלת מספקת לנו גישה יהודית למדיטציה בצבעים? בציצית אפשר להתבונן בתכלת ולהוש בהשראתו של הכחול בים ובשמים. אפשר להתבונן בציצית ולמקד את המחשבות

- 75 קפלן, שם, עמ' 28-29.
- 76 לשאלה אם חירושי הפסיכולוגיה של הצבעים מתחילים להתקבל ברפואה הקונבנציונלית ראה <http://encyclopedia.thefreedictionary.com/Color%20psychology>
- 77 באתר amazon נמצא רוגמאות של כותרים כגון: Brenda Mallon, *Creative Visualization with Colour: Healing Your Life with the Power of Colour*, August 1999
- Pauline Wills, *Colour Therapy: The Use of Colour for Health and Healing*; Theo Gimbel, *Healing with Color & Light*
- Lilian Verner-Bonds, *The Complete Book of Colour Healing*, Devon, England 2001
- 78 ראה למשל: Peggy Jentoft, *Colors and Wellness: The Power and Beauty of Spectrum Light*, 2001-2002, *An Introduction to the Use of Color in Art, Spirituality and Color Healing*, 2001-2002, <http://www.solarraven.com/colors.html>
- 79 בספרות ניתן למצוא ארבעה שמות שונים לריפוי בצבעים: Colour Therapy, Light Therapy, Chromatherapy, Colourolog
- 80 ראה לרוגמה www.chioshealing.com/HealingLevel3/EnergyColor
- 81 למשל ראה המלצת טוון לרק (Susan M. Lark) על צבע הכחול לרגיעה פיזיולוגית: www.healthynewasp/templates/book.asp
- 82 www.alternativit.co.il/Ronen http://www.alternativli.co.il/portel_astro/aura10.htm

בקדושה. האמת היא שבספרות המקובלים כגון ר' אצל ר' משה קורדוברו (הרמ"ק) נמצא שימוש בצבעים בזיהוי עם עשר הספירות. בהשפעת הרמ"ק מפרט ר' שמעון אבן לביא בסוף המאה ה־11 בספרו "כתם פז" טכניקות של הרמיית שמות ה' בצבעים.⁸³

ת. השפעת מדיטציית התכלת והנחיות מעשיות

בשלושים השנים האחרונות נערכו מחקרים רבים בניסיון לתאר ולהסביר את ההשפעות בטכניקות שונות של מדיטציה. מרענים, ובתוכם בעלי הכשרה בפסיכולוגיה ובניורולוגיה, הסבירו את השפעת המדיטציה על גלי המוח, ביצירת סינכרוניה בין האונות ובשינויים פיזיולוגיים.⁸⁴ מרבית המחקרים נעשו במדיטציה הקשורה לחוש השמע, ובעיקר באמצעות מנטרה, שהיא צליל או מילה ואפילו משפט, אותו משננים, מפנימים ומערנים. המטרה היא ליצור שלוה ולסלול את הדרך לחוויות רוחניות. סוג נוסף של מדיטציה קשור לחוש הראייה. אפשר להתבונן באובייקט כגון אור הנר או מנדלה, רהיינו ציור מורכב שמפנימים בתורעה ער לראייה הפנימית.⁸⁵ בתחום חרש המכונה ניורו־תיאולוגיה מנסים להגדיר היכן מתרחשת התגובה במוח למדיטציה ויזואלית על נר או צלב לעומת התרחשויות של דגש דתי ותגובה שמעית לצלילים רתיים.⁸⁶

ניתן למרוד השפעות ניורו־פיזיולוגיות של מנטרה ומנדלה, אך השיטות אינן משוחררות מבעיות הקשורות בעבודה זרה. כך למשל, נוצרי ישתמש בצלב ובסמלים המקודשים לו, רוב המנטרות ההוריות נגורו משמות אלילים וכן בכל דת ותרבות. התוספת הסובייקטיבית נותנת כיוון ומשמעות. על רקע זה אני מציע כאן את המדיטציה הוויזואלית על התכלת כדרך כשרה המתאימה ליהודי.

להלן הנחיות פשוטות. יש ליצור מצב של רגיעה פיזיולוגית בסיסית לפני הכניסה למצב של מדיטציה. מורה מיומן יכול ללמד כיצד להשקיט את המחשבות ולהסיר את המתחים כהכנה להתבוננות בתכלת שבציצית או בים או בשמים עד להפנמת הצבע.

1. עוצמים עיניים, יוצרים שקט מחשבתי ומתבוננים פנימה במורעות.
2. רואים בעין פנימית את צבע התכלת. יש המצליחים בקלות לפתוח מסך לבן בתוך המחשבות ושם "מקרינים" את התכלת. במירה ואין צבע ברור, ניתן לפתוח עיניים, להתבונן שוב בצבע ולהפנימו.

83 ראה בועז הוס, על ארני פו הקבלה של ר' אבן לביא, ירושלים 2000.

84 לסקירת 75 מאמרים מרעיים על השפעות של מדיטציה ראו:

Alberto Perez-De-Albeniz and Jeremy Holmes, "Meditation: Concepts, Effects and Uses in Therapy", *International Journal of Psychotherapy*, March 2000, vol. 6, issue 1

85 לסיכום נושא זה ראה את הפרק הראשון בספרו של שפירא:

Deane H. Shapiro, Jr., *Meditation: Self-Regulation, Strategy & Altered State of Consciousness*, New York 1980

86 M. A. Persinger, *Neuropsychological Bases of God Beliefs*, New York 1987

Andrew B. Newberg, Eugene G. d'Aquili and Vince Rause, *Brain Science and the Biology of Belief*, Ballantine Books 2001

3. מעבירים את רימוי הים בתחושת רוגע ושלווה.
4. אחר כך מעבירים את המחשבות במסך הפנימי לרקיע, לכחול שבשמים.
5. בשלב מתקדם ניתן להוסיף את המשך המשוואה של התנא רבי מאיר.

ט. התועלת הרוחנית והנפשית בראיית התכלת

"...פתיל תכלת... וראיתם אותו, וזכרתם את כל מצוות ה'..." (במדרש טו, לט). העיקר במצווה הוא ראיית פתיל התכלת רווקא. טענתי במאמר זה: בתכלת טמונה ררך יהודית מקורית של מריטציה באמצעות חוש הראייה ליצירת התעלות רוחנית. כבר ררש הרב יוסף רב בער סולוביצ'יק, שמשמעות פתיל התכלת היא "להעלות בנו מחשבה על אופקים מרוחקים על האיץ-סופי ועל הקשר המסתורי בין הים הכחול ובין השמים הכחולים"⁸⁷. ניתלה אפוא באילן גדול בטענתנו שבמריטציה ויזואלית על התכלת טמון פוטנציאל למעוף מחשבתי ולהעמקה רוחנית. הרמב"ן בפירושו בפרשת הציצית, שואל מרוע רווקא הציצית גורמת לזכירת "המצוות כולן"⁸⁸ תשובת הרמב"ן היא, שהזיכרון הוא ב"חוט התכלת, שרומז למרה הכוללת הכל שהיא בכל, והיא תכלית הכל, ולכן אמר 'זכרתם את כל...'". המילה "תכלת" נדרשת כתרכובת של "כל" עם "ת" בהתחלה ובסוף.⁸⁹ הרמב"ן מסיים "המשכיל יבין" אך רומז כאן לסוד שלקח ממדרש ר' נחוניא בן הקנה (=ספר הבהיר) לקביעה שתכלת היא "ים החכמה"⁹⁰ שהוא כיסאו של הקב"ה המכונה "בכל"⁹¹ המעניין הוא שבמשל המקורי שבספר הבהיר מוגדר חוט התכלת כמסמל את ספירת המלכות שהיא בת המלך (= הקב"ה).⁹² לשיטת הרמב"ן, מצוות הרבקות היא שהנפש במחשבתה תרבק בעליונים⁹³ וזה אפשרי בהתחברות אל ספירת מלכות שהיא התגלות כבוד ה' בעולם. לפי ספר החינוך, "שורש המצווה" של ציצית כמפורש בפסוק "זכרתם את כל מצוות ה'"

- 87 פרקים במחשבת הרב, עמ' 108. מובא על-ידי ראי, הטלת תכלת בציצית (לעיל, הערה 38), עמ' 432, הערה 34. השווה את הרברים המקוריים של הרב באנגלית:
- Rabbi J.B. Soloveitchik, "The Symbolism of Blue and White", Abraham Besdin, *Man of Faith in the Modern World*, New York 1989
- 88 במדרש טו, לא, מהדרות שעוועל, עמ' רנז. להסבר שיטת הרמב"ן על ציצית ראה חיים חנוך, הרמב"ן בחוקר וכמקובל – הגותו התורנית מתוך פרשנותו למצוות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 346-350.
- 89 האם הרמב"ן הושפע מר' אברהם אבן עזרא שכתב בפירושו ל"תכלת" בשמות כה, ד, "כי הוא תכלית כל הצבעים?"
- 90 הרמב"ן מפרש את הפסוק "יתרון ארץ בכל הוא" (קהלת ה, ח) על פי ספר הבהיר: ומאי ניהו ארץ? דנחצבה ממנו שמים והוא כסאו של הקב"ה והיא אבן יקדה, והיא ים החכמה, וכנגדה תכלת כטלית ציצית, דאמר רבי מאיר, מה נשתנה תכלת וכי".
- 91 סוד התכלת כתכלית ומקודו מוסבר בפירוש הרמב"ן לבראשית כז, א, וה' בירך את אברהם "בכל". במקומות שונים בפירושו מכאן הרמב"ן את סוד הרבקות בהסתמכו על מדרש ר' נחוניא בן הקנה (=ספר הבהיר). "בכל" הוא "בית דינו של הקב"ה" והוא השכינה המכונה "הבת" בה בירך ה' את אברהם.
- 92 ב"ספר הבהיר", מהדרות מרגליות, סימן צג, משולה התכלת לחותמת שניתנה לישראל מבת המלך. פרשנות הרמב"ן מוסברת בפירוש ר' בחיי ב"ד אשר, במדרש טו, לח, עמ' קד-קה.
- 93 ראה פירוש הרמב"ן לשמות טז, ו, עמ' שסה.

משמעותו זכירה תמידית באמצעות "חותם ארוניו"⁹⁴. הכיצד? פתיל התכלת שצבעו "כעין הרקיע" הוא החותם לעודד את תחושת הרוחניות. התכלת "אשר עינו כעין הרקיע ירמוז לנפש שהיא מן העליונים".

הכיצד נקיים "וראיתם אותו"? האם ישמש פתיל התכלת כחוט המקשר לכבוד ה' ליראיו כדברי המדרש?⁹⁵ האם יתגלה הסוד הגנוז בדברי רבי מאיר שהתכלת קשורה ל"קבלת פני השכינה"? מסקנתי: שחזור התכלת בימינו יוצר הזדמנות להחיות טעם נסתר אך צבעוני של "וראיתם" את פתיל התכלת כאמצעי להיזכרות בכל המצוות, בחיבור המחשבות לממד השמימי ובהכוונת התודעה לגוני הים והרקיע, למקור העליון של הכל, שהוא תכלית התכלת וכולל הכל.

נספח: זיהוי התכלת – סקירה הלכתית מעודכנת

סיפור חידוש התכלת התחיל כשרבי גרשון חנוך ליינר, הארמו"ר מראדז'ין (1839-1891)⁹⁶ בפולין בשנת תרמ"ז פרסם את ספרו "שפוני טמוני חול". בחנוכה תרמ"ט (1889) הודיע שגילה את מקור התכלת ברכיכה ימית – רג ריונון הרוקחים (*Sepia, cuttlefish officinalis*). בשנת תר"ן (1890) ראג לייצר כעשרת אלפים חוטי תכלת וחילקם לחסידיו.⁹⁷ הארמו"ר הביא בספריו את הקושיות של מתנגריו כגון של הרב יוסף רב סולובייצ'ק, רבן של סלוצק ובריסק, ותירץ אותן. ואולם, מעטים "מגדולי הדוד ומכלל ישראל" שמעו בקולו ונתבטל הרבר עד כי יבוא גואל צדק במהרה בימינו אמן" כדברי ר' יחיאל מיכל בן אהרן הלוי עפשטיין, בספרו ערוך השולחן שנרפס בשנת תרס"ג (1903), הלכות ציצית, סימן ט, סעיף יב.

ההסתייגות מהזיהוי באותן השנים דומה למה שמקשים גם היום. נביא תמצות משלוש התשובות שכתב הרב ישראל יהושע, הגאון מקוטנא, בשנים תרמ"ט-תר"ן בספרו ישועות מלכו:⁹⁸
 א) הדג-חילוון המוצע כמקור התכלת הוא בגדר "סברא בעלמא" (סימן ב) או "השערה בעלמא – על כן אי אפשר לסמוך" (סימן ג). מאחר "שאינו לנו ידיעה ברורה שזה תכלת, ודעת גדולי ישראל שהאיראנדא נגנו ושאינו אנו מחוייבין בתכלת, אין לנו להניח הווראיי ולהחמיר מספק".
 ב) התכלת נגנזה "בימי אחרוני האמוראים וזה היה בימי רבינא האחרון" עקב "חשש סכנה

94 החינוך, סימן שפו, מהדרות שעוועל, עמ' תפז: "אין דבר בעולם יותר טוב לזיכרון כמו נושא חותם ארוניו קבוע בכסותו אשר יכסה בה תמיד ועיניו ולבו עליו כל היום". וראה בהערה הקודמת שבספר הבהיר הוצע משל שהתכלת היא כחותמת שקיבלו ישראל מבת המלך.

95 במרבר רבה פרשה יד, ד"ה ג, ביום השביעי "לכבוד" שנאמר "כמראה הקשת אשר יהיה בענן וגו'" (יחזקאל א, כח) וחלק ליראיו תכלת שהוא מעין כבודו שנאמר 'זנתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת', הוי 'זיבא מלך הכבוד' שהוא חולק כבוד ליראיו.

96 הארמו"ר מראדז'ין, ספרי התכלת ראדז'ין (שפוני טמוני חול, פתיל תכלת, עין התכלת), בני ברק תשנ"ט.

97 ראה זיירמן, הגילוי מחדש, עמ' 29. והשווה גרינספן: "The Search for Biblical Blue", Ari Greenspan,

Biblical Review, February 2003, pp. 32-39, 52

98 "ישועות מלכו", אורח חיים, סימנים א-ג. התשובה הראשונה נכתבה בתאריך י"ב אדר שני תרמ"ט אל הרב איסר אב בית דין במעזריטש, השנייה בשנת תר"ן אל הרב יורא ליבוש הכהן מזאמושטש חרש והשלישית גם כן בשנת תר"ן אל הרב צדוק הכהן ריין בעיר זאמישטש.

בתכלת כמבואר בסנהדרין דף י"ט". מאז נקבע ללבוש ציצית בלי תכלת ויש לסמוך על "מררש האר"י ז"ל שכתב שבזמן הזה אין מצווה בתכלת היות אחר שנקבע הלכה ראין מעכב התכלת" (סימן ב), "אתא שפיר מדרשו של האר"י ז"ל ראין תכלת אלא בזמן בית המקדש" (סימן א).

ג) "איני אומר קבלו דעתי ולהכריח להסיד התכלת אחר שלא נפסל גם אם איננו תכלת ואין לנו גם כן ידיעה ברורה שאינו החילזון". לכן, אפשר ללבוש את התכלת כי לא יהיה גרוע מקלא אילן" הרי דגם התולה קלא אילן נהי דמשום תכלת לא יצא, משום לבן מיהו יצא. וכך דעת דוב הפוסקים" (סימן ב). אין לבוא "בקטטות ומריבות" מאחר "שהציצית של לבן כשרים גם כשהם צבועים" (סימן א).

ד) "אם היה בנמצא תכלת בבירור והיה ידוע לנו כיצד צובעין ודאי היה ראוי לאחוז במצוה זו" (סימן ג) ואם אכן הצליחו לשחזר את התכלת "אפשר שמתנוצץ הגאולה" (סימן ב).

הרב יצחק הלוי הרצוג (1888-1959)⁹⁹ איחד באישיותו ובלמרנותו בקיאות עצומה בתורה ובמדעים. בעבודת הרוקטור שכתב באוניברסיטת לונדון ביקש לפענח את תעלומת התכלת.¹⁰⁰ בשנת תרע"ג 1913 קיבל דוגמה של תכלת מראדז'ין והעבירה לשלוש מעבדות בשלוש ארצות שונות. להפתעתו, הממצא הכימי הוכיח שהצבע אינו אלא כחול פרוסי Prussian Blue שהוא ציבען¹⁰¹ פיגמנט סינתטי שהרכבו הכימי מלח ציאניד של ברזל. תהליך הפקת צבע סינתטי זה הומצא בברלין בשנת 1704 ולא נראה כסביר שתהיה התכלת המקורית. הרב הרצוג המשיך וחיפש יצוד ימי ופנה למחקר של זואולוג צרפתי, לקז-רוטיר, אשר זיהה שלושה סוגי חילזון מהים התיכון המפיקים צבע.¹⁰² הרב הרצוג ניסה להפיק תכלת מארגמן קהה קוצים אך הצבע לא יצא כחול טהור.¹⁰³ ואז חיפש בחילזון אחר — *Janthina*, אך גם ממנו לא הצליח להפיק צבע כחול.

99 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, פסקים וכתבים, בחלק אורח חיים כרך א' הוצאת מוסד הרב קוק ויד הרב הרצוג, ירושלים תשמ"ט.

100 ראה בורשטיין, עמ' 354. לעיקרי חידושי הרב הרצוג דאה עמ' 357-437. הרוקטורט משנת תרע"ג יצא לאור בהוצאה מחורשת שערך א' שפיר: *Royal Purple and the Biblical Blue Argaman and Tekhelet, The Study of Chief Rabbi Dr. Isaac Herzog on the Dye Industries of Ancient Israel and Recent Scientific Contributions*, Jerusalem 1987

101 "ציבען" פירושו תרכובת כימית צבעונית המעניקה לטקסטיל את צבעו.

102 הנרי לאקאו גילה צביעה של ארגמן משלושה חלזונות: *Murex brandaris, Murex trunculus and Thais haemastoma*: Henri de Lacaze-Duthiers, "Mémoire sur le Pourpre," *Annales des Sciences Naturelles comprenant la Zoologie, la Botanique*, 1859, 4th series, 12, pp. 5-84

103 ראה הרצוג, צביעת התכלת.

יש הטוענים שהסוד פוענח בימינו¹⁰⁴ ובשנים תשנ"ו-תשנ"ז התנהל ויכוח מעל דפי המעיין.¹⁰⁵ הרב יעקב אפשטיין ערער על וודאות הזיהוי וטען שאין חובה ללבשה¹⁰⁶ אלא בבחינת "מירת חסירות שהנהוגים בה מחבבים את מצוות ה'"¹⁰⁷. הרב אליהו טבגר¹⁰⁸ ור"ר דניאל לוי¹⁰⁹ גייסו ראיות להפריך את הקושיות.

ההסתייגות ההלכתית התחזקה עם פרסום תשובה ספקנית של הרב יוסף שלום אלישיב מתאריך י"ט אייר תשנ"ז.¹¹⁰ הרב אלישיב התייחס לתהפוכות חיפוש הזיהוי מאז האדמו"ר מראדז'ין. "גדולי ישראל ברורו לא הסכימו עמו. והנה כעבור ימים ושנים באו חוקרים ובטלו את דבריו מכל וכל". ומכיוון שגם ניסיונות זיהוי שאחדיו זכו לביקורת "לא נדע אם לא כעבור שנים יבואו אחרים ויבטלו גם דבריהם". הרב אלישיב מסכם בציטוט מהגאון מקוטנא (ישועות מלכו, אורח חיים, סימן א) – "כבר הוחזק אצל ישראל זה יותר מאלף שנה שנגנו התכלת" ויש לסמוך על רבי האר"י ז"ל לקבוע "שאינ תכלת אלא בזמן בית המקדש". הרב מנחם ארלר המשיך בכיוון הספקני של הרב אלישיב שאת מכתבו הביא בפתח ספרו¹¹¹ ואסף את מקורות הריון מהמעייין ותחומין כדי להקשות על ראיות הזיהוי שהביאו הרב טבגר ור"ד זיידרמן.

גם בארה"ב התנהל דיון הלכתי-מרעי.¹¹² בסתיו 1997 סיכם חיים טורסקי שהזיהוי כארגמון קהה קוצים כמעט ודאי – יש כאן "אומרנא דמוכח" וראוי שפוסקי ההלכה יאמצו את התכלת.¹¹³ הוויכוח התלהט כאשר פרופ' מנדל זינגר, מבית הספר לדפואה בקליבלנד אוהיו תקף את הזיהוי.

104 כך למשל, התבשרנו באתר האינטרנט "פתיל תכלת" על הופעת הספר "לולאות תכלת" מאת הרב שלמה יעקב טייטלבוים עם "חומר רב התומך בקביעתו של הרב טבגר לעניין חירוש התכלת". השווה, Leibel Reznick, Hidden Blue, Jewish Action, a Publication of the Orthodox Union, Winter 5752/1991-92, vol. 52, no. 1, pp. 53-57

105 את המאמרים ניתן לראות באתר האינטרנט של "רעת" www.daat.ac.il.

106 שלושה מאמרים ב"המעין" התפרסמו על-ידי הרב יעקב אפשטיין: "ררכי הזיהוי במצוות", המעיין, לו, גליון ג (ניסן תשנ"ו), עמ' 28-37; "תכלת מסופקת – רינה בציצית", המעיין, לו, גליון א (תשרי תשנ"ז), עמ' 41-54; "זיהוי ארגמון קהה קוצים כתכלת המקורית", המעיין, לו, גליון ב (טבת תשנ"ז), עמ' 37-47. מאמר נוסף שלו שהופיע בקובץ התורה והארץ, הביא לתגובה של הרב יצחק בראנד ויוסף פלאי, "הכר נא למי החותמת והפתילים" – תגובה למאמר ברבר חירוש התכלת" (ארז ב, תשנ"ז), מובא באתר של פתיל תכלת – www.tekhelet.com.

107 בסוף מאמרו של הרב אפשטיין, זיהוי ארגמון קהה קוצים (לעיל, הערה קורמת).

108 הרב אליהו טבגר, "בענין חירוש מצות התכלת", המעיין, לו, ג (ניסן תשנ"ז), עמ' 83-85.

109 רניאל לוי, הגן על "זיהוי ארגמון קהה קוצים כתכלת המקורית", המעיין, לו, ב (טבת תשנ"ז), עמ' 37-47 וכן "על חירוש מצוות התכלת", המעיין, לו, ג (ניסן תשנ"ז), עמ' 86-87.

110 ראה הליכות-שרה, 109, שבט תשנ"ח ולסיכום טיעונים ראה וינגרט, בין תכלת ללבן, עמ' 500-501.

111 הרב מנחם ארלר, קונטרס תכלת וארגמן – בירור דברים בענין תכלת הנעשית מחלזון הארגמן והביאורים ברין תכלת בציצית ובגדי כהונה, ירושלים תשנ"ט.

112 ראה נימוקי הרב מרדכי קורנפלד נגד חיוב תכלת היום: Mordecai Kornfeld, Halacha Wearing "Techeles" Today www.mail-archival.com/daf-discuss@shemayisrael.com (www.dafyomi.co.il/menachos/techeles)

113 טברסקי, זיהוי החלזון.

ד"ר ברוך שטרמן השיב לו בהנמקה רבה.¹¹⁴ אך זינגר באתר שלו (chilazon.com) בשיתוף האתר www.begedivri.com גייס תמיכה לזיהוי של הארמור מראדז'ין. בדצמבר 2003 ניסח זינגר ביקורת חריפה נגד הזיהוי המקובל במסגרת הגנתו על שיטת הארמור מראדז'ין שזינגר נמנה על חסידיו. דעה שלישית שמעתי לאחרונה מאת ד"ר שאול קפלן החי ברחובות ועוסק בביולוגיה. הוא תומך בביקורת של זינגר כנגד עמותת "פתיל תכלת", אבל סובר שהמקור האמיתי הוא מהחילזון janthina.¹¹⁵ קפלן סיפר לי, שמאז חזרתו בתשובה לפני כשבע שנים, הוא משקיע את מיטב זמנו במציאת חלזונות אלה ומקווה להוכיח את הזיהוי ולהפוך אותו למסחרי. ואולם, טרם מצא במה מדעית לפרסום שיטתו וטרם הציג את דרכו בהפקת הצבע.

הלך הרוח בציבור הרתי-ציוני משתקף באתר השו"ת של "מורשת" בתשובות של הרב יובל שרלו,¹¹⁶ הרב דוד לאו והרב יוסף אלנקווה¹¹⁷ המאשרים את חשיבות התכלת אך אינם פוסקים לחייב את לבישתה. הרב ישראל רוזן סיכם בתשובתו שם באתר ("ב אב תשס"ב), ש"מי שחפץ וחש כי הוא מקיים בכך מצווה – אשריו וטוב לו וראוי לו שידרכוש". ואילו "מי ש'עומד מנגד' יש גם לו עם מי שיסמוך".

בשנת תשס"ג נרשם פולמוס בעיתון הצופה – הרב אליהו שרגאי הגן על הזיהוי של הארמור מראדז'ין והשיבו לו הרב שמואל אריאל ומואיז (משה) נבון.¹¹⁸ ויכוח דומה התנהל בארה"ב בקובץ "אור ישראל" והפעם משה נבון השיב לרב יהודה גולדבלום.¹¹⁹ דיון דומה נמצא בגיליונות

114 מאמרים יצאו לאור בשנים 2001-2002 בביטאון אמריקאי הרן בענייני הלכה וחברה:

Mendel E. Singer, "Understanding the Criteria for the Chilazon", *The Journal of Halacha and Contemporary Society*, vol. 40 (Sukkot 2001); Baruch Sterman, "A Response to Dr. Singer's Review of Murex Trunculus as the Source of Tekhelet", *The Journal of Halacha and Contemporary Society*, vol. 43 (spring 2002)

115 ראה באתר אינטרנט של ד"ר קפלן (www.realtekhelet.com) ושם גם תגובות משלושה רבנים (המובאות בצורה אנונימית) שהקשו על מאמרו של ד"ר קפלן.

116 הרב יובל שרלו, כ"ג ניסן תשס"ג: "הרבנים הראשיים ואחרים לא השתכנעו כי זהו פתיל התכלת, ובשל הנטיה לשמור על ההלכה מפני שינויים לא הכרחיים הם אינם יוצאים בקריאה ללכת עם פתיל תכלת, ועד כמה שאני יודע רובם גם לא הולכים עם פתיל כזה". במכתב הבהרה ששלח לי הרב שרלו בתאריך כה בטבת תשס"ד הוסיף: "לא ניתן לקבוע כי כל עם ישראל טועה ומחפשי התכלת צורקים, ועל ידי כך לקבוע כי כולם קרובים לביטול עשה מראורייתא. דרכם של פוסקי ההלכה לאורך הדורות הייתה לתור אחר הצרקה למעשה הרבים ולא להתנשא באומנם כי כולם טועים".

117 הרב רוזן לאו, י"ט כסלו תשס"ד: "בעבר השבתי על שאלה רומה וציניתי שגם אני איני הולך עם בד הצבוע בתכלת, כי עור לא השתכנעתי שאכן זו התכלת שעליה דברה התורה. גם אבי מורי שליט"א אינו נוהג כן, לא ראיתי את מו"ר הגרש"ז אייעדכך וצ"ל עם תכלת". וכך גם כתב הרב יוסף אלנקווה (ו' כסלו תשס"ג).

118 בעיתון הצופה (ט"ז ניסן תשס"ג) הגן הרב אליהו שרגאי, "תכלת כימינו", על הזיהוי של הארמור מראדז'ין. השיבו לו מואיז (משה) נבון, "תגובה לתכלת כימינו בהצופה", י"א אייר תשס"ג; הרב שמואל אריאל, "תכלת מן הרינון או מן האדגמן", י"ד אייר תשס"ג.

119 הרב יהודה גולדבלום, "בענין המודעק"ס, האם ייתכן שהיא חלזון התכלת הכשרה", קובץ אור ישראל, לא, מוסדות ווילערניץ, ניו יארק ובגליון לב התפרסמה תגובת משה (מואיז) נבון, "בענין המודעק"ס".

פרשת השבוע של "מעייני הישועה" כאשר פקפק הרב שלמה אבינר בנכונות חידוש המצווה.¹²⁰ השיב לו הרב צפניה רורוי: "נרמה לי שלא חסר כלום לוודאות זהותו של חלזון התכלת. תכונותיו מתאימות לכמעט כל דבר שנזכר בדברי ראשונים ואחרונים".¹²¹

לסיכום הלכתי אופטימי יש לראות את הכרזת הרב שמואל אריאל: חובה ללבוש טלית עם תכלת, הזיהוי "קרוב לוראי" ואי לבישתה היום מבטלת מצוות עשה.¹²² בדומה סיכם הרב יהודה ראק, לכתחילה חובה להטיל תכלת אך שעדיין עדיף ללבוש טלית בלבן בלבד מאשר לא כלום.¹²³ גם בארה"ב, הרב צבי שכטר, מראשי ישיבה אוניברסיטה בניו יורק כתב: "מי שיש בירו תכלת, ואינו מטריח את עצמו להטילה בכגרו, הרי יש בזה משום לאו דבל תגרע".¹²⁴ הרב שכטר קבע, "בוודאי עלינו להשתמש בה כל שיש בירו האפשרות".¹²⁵

ומה יהיה אם יתברר שטעינו בזיהוי? חיים טברסקי מצטט את האדמו"ר מראדז'ין שטען בספרו פתיל תכלת – אם הכוונה לשם שמים לא עבר שום איסור גם אם יתברר שטעה. המאמר הערכני ביותר, והמבקש לשם שלום בין הרעות, התפרסם בראש השנה תשס"ד על-ידי לוי קיטרסקי.¹²⁶

תקוות רבות נתלו בחידוש התכלת.¹²⁷ כבית המדרש של ישיבה אוניברסיטה, כתב הרב אברהם כהן: "קיימת תחושה של שמחה והתרגשות בין כתלי בית המדרש השמרנית בדרך כלל כאשר אפשרויות חדשות מבשרות את תחילתה של תקופה חדשה, המהווה אולי צער נוסף לקראת תקופת המשיח".¹²⁸

אם אכן הממצאים שהובאו לזיהוי ארגמון קהה הקוצים כחלזון המקורי יוצרים תחושת ודאות, הרי תפישת תכלת בעם ישראל. ואז אפשר להתרגל להתבונן בתכלת, להביט

120 הרב שלמה אבינר, בתוך "מעייני הישועה", גליון עז לפרשת יתרו, כ"א שבט תשס"ג. השווה את תשובות הרב שלמה אבינר בעיטורי כהנים, סיון תשנ"ט, גיליון 174, עמ' 34-38.

121 "מעייני הישועה" גליון פה לפרשת צו, י"ז אדר ב תשס"ג.

122 הרב אריאל, תכלת בציצית.

123 הרב יהודה ראק, "כיטול עשה כהעדר תכלת בציצית", תחומין כד (תשס"ד), עמ' 436-444.

124 הרב צבי שכטר, "רקרוקים בהטלת התכלת החדשה" בתוך תכלת: מצווה בהתחדשותה, בעריכת הרב אברהם כהן, ניו יורק תשנ"ז, חלק עברי, עמ' לג-מב. השווה תגובה לדברי הרב שכטר אצל שאול ידידיה אלעזר ווינרעב, "איסור כל תגרע בציצית בלי תכלת", מובא באתר של עמותת פתיל תכלת – <http://www.tekhelet.com> ושם סיכום שיטות ראשונים ואחרונים להתיר לבישת ציצית ללא תכלת למרות איסור "בל תגרע".

125 הרב שכטר, רקרוקים, עמ' לט. רברי הרב שכטר מעיינים במיוחד לאור הסתייגותו בספר שערך שלוש שנים קודם, נפש הרב למלאת שנה לפטירת מרן הרב יוסף רוב הלוי סולוביצ'יק זצ"ל, ירושלים 1994 (הוצאה שנייה תשנ"ה), עמ' נג-נד, מחירוש עניין התכלת (שהוצע על-ידי האדמו"ר מראדז'ין) מהטעם שאי אפשר לשחזר מסורה שאכרה. נראה שהרב שכטר השתכנע לאור הראיות שקיבל שמסורת הארגמון קהה קוצים אותנטית.

126 המאמר מובא באתר עמותת 'פתיל תכלת': "Do We Know Tekhelet?", Levi Kitrossky, *ChidusheiTorah@NDS*, Vol. 4, Rosh Hashanah 5764

127 הרב יצחק כרנד מעמנואל כתב קונטרס בשם "תכלת קיום כל התורה" וטען ש"קיום כל התורה וישועת עם ישראל תלוי במצוות תכלת".

128 הרב אברהם כהן, מבוא, בתוך תכלת: מצווה בהתחדשותה, ניו יורק תשנ"ז, עמ' א-יד.

בשמים הבהירים ולחוש את ההשפעה המדגיעה של גווני הכחול והאינדיגו. ואולי אז אפשר יהיה לחקור יותר את חידוש המדיטציה היוזואלית על פתיל התכלת להתחבר ברכות לה' בבחינת "וראיתם אותו וזכרתם".

קיצורים ביבליוגרפיים

- הרב אריאל, תכלת בציצית
- הרב שמואל אריאל, "תכלת בציצית – מצווה מן המוכחר, או חיוב גמור?", תחומין, כא (תשס"א), עמ' 475-485.
- הרב מנחם בורשטין, התכלת, ירושלים תשמ"ח.
- Rabbi Isaac Herzog, "The Dyeing of Purple in Ancient Israel", *Judaism: Law & Ethics, Essays by the Late Chief Rabbi Dr. Isaac Herzog*, London 1974, pp. 1-11
- שאול יונתן וינגורט, "בין תכלת ללבן", תחומין, כא (תשס"א), עמ' 486-507.
- ישראל זיירמן, "הגילוי מחדש של חלזון התכלת בימינו", המעין (תמוז תשנ"ה), עמ' 27-39.
- ישראל הכהן זיירמן, "לחידוש מצות תכלת בציצית", תחומין, ט (תשמ"ח), עמ' 423-446.
- ישראל הכהן זיירמן, "מתי נגנוה התכלת?", בר"ר, 3 (קיץ תשנ"ו), עמ' 19-25.
- Chaim E. Twerski, "Identifying the Chilazon", *Journal of Halacha and Contemporary Society*, vol. 34 (Fall 1997)
- הרב אריה קפלן, מדיטציה יהודית – מדרין מעשי (תרגם רוני שר), תל-אביב תשנ"ח.
- הרב אריה קפלן, מדיטציה וקבלה (תרגמו אריה ואלה רוטנברג וחיה שמיר-נתן), ירושלים תשנ"ה.
- בורשטין, התכלת
הרצוג, צביעת התכלת
- וינגורט, בין תכלת ללבן
זיירמן, הגילוי מחדש
- זיירמן, לחידוש מצות תכלת
זיירמן, מתי נגנוה התכלת?
- טברסקי, זיהוי החילזון
קפלן, מדיטציה יהודית
קפלן, מדיטציה וקבלה

